

BONDESNICKAREN ZAKRIS PEHRSSON

av

MANNE HOFREN.

Den gamla svenska allmogestugans fasta och lösa inredning, som så ofta höjt sig till en häpnadsväckande hög konstnärlig nivå, utgör ett tacksamt och roande forskningsfält, och utredandet av de förhållanden, under vilka det storartade beståndet av konstnärligt utstyrt husgeråd hållit sitt intåg i allmogeinteriören, bör vara en icke oviktig uppgift för den svenska allmogeforskningens egen konst-historia, som, efter vad som visas av det genom de sista årens livligt bedrivna byundersökningar insamlade materialet, bör bli långt ifrån obetydlig. Här råda delvis andra och ursprungligare lagar än inom de högre ståndens konst, som ju alltid stått mera öppen och tillgänglig för långväga inflytanden. Hos allmogen har traditionen alltid haft mer att säga; dock är det märkligt, hur pass ivrigt den svenska allmogekonsten i jämförelse med t. ex. den norska sökt följa med de växlande tidsstilarna; inom intet svenskt område har dess utveckling stelnat på någon punkt, en prägel av fart och liv vilar över svensk bondekunst, särskilt gäller detta möbelkonsten. Ett avlägset och otillgängligt läge synes härvidlag icke haft någon i högre grad hämmande inverkan; det avlägsna Norrland tillhör i fråga om storslagen och smakfull inredningskonst våra mest givande områden. I mångt och mycket möter man här en förvånande högreståndsmässig prägel. Detta torde i hög grad bero på de ytterst livliga handelsförbindelser, vari hela Norrland sedan gammalt stod med Stockholm och det centrala Sverige, varigenom tidsstilarna mycket snabbt kunde tränga ned till Norrlands folkliga konst och upptas av bonde-

snickarna ute i bygderna. Dessa bygdemästares talrikhet beror väl närmast på dessa trakters avlägsna läge och frånvaron av mera betydande städer med utvecklat hantverksstånd, varigenom allmogen drevs att använda de egna förmågorna både för kyrkornas prydnad och för förfärdigandet av stugans anspråksfullare bohag. I ingen

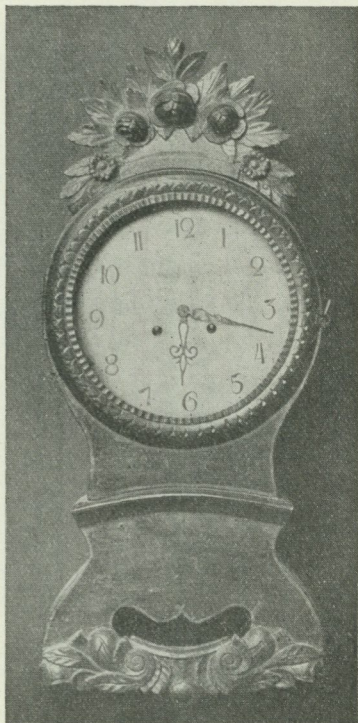

Fig. 1. Klocka. Resele sn, Ångermanland. Nord. M. 94,484.

svensk trakt möter man så många och betydande mästare som här, verkande inom sina vissa områden, större eller smärre beroende på hur pass stor del av tiden jordbruket har tillåtit den konstförfarne att offra på sitt hantverk. De bygdemästare, som gjorde resor, ha rört sig inom områden utstakade av lokalpatriotism och gammal hävd; så är det tydligt att norrlandskusten även i detta avseende dannat ett område avsondrat från det inre Norrland. Jag känner bildhuggare som arbetat i en mångfald kyrkor i Gästriklands, Hälsinglands, Medelpads och Ångermanlands kusttrakter men icke i en enda i Jämtland—Härjedalen. Dessa landskap bildade sitt område, till vilket det inre Ångermanland anslöt sig. Likaså synes Västerbotten ha hållit sig till sina egna förmågor.

Uppsökandet och konstaterandet av de mångfaldiga bondemästarna är i dessa tider, då all tradition snabbt dör, oftast svårt och mödosamt, men bör försökas så vida vi icke vilja förlora ett kapitel inom svensk slöjd- och hantverkshistoria, som kan erbjuda åtskilligt av intresse icke blott med hänsyn till produkterna utan också med hänsyn till deras mästare, som i många fall ha varit personer av mindre vanliga mått och med begåvning och läggning för många ting. Zakris Pehrsson i Lidgatu, en av

övre Ådalens namnkunnigaste bondesnickare, var en typisk representant för dessa konstförfarna bönder, en i mångt och mycket ganska märklig man, som här i korthet skall presenteras på grundval av uppgifter från folkmun och ur arkiv.

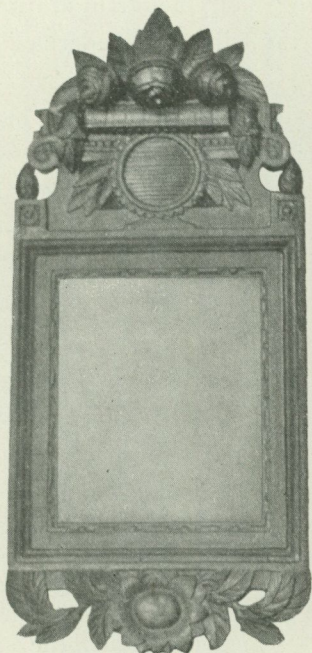

Fig. 2. Spegel. Privat ägo.
Förf. foto.

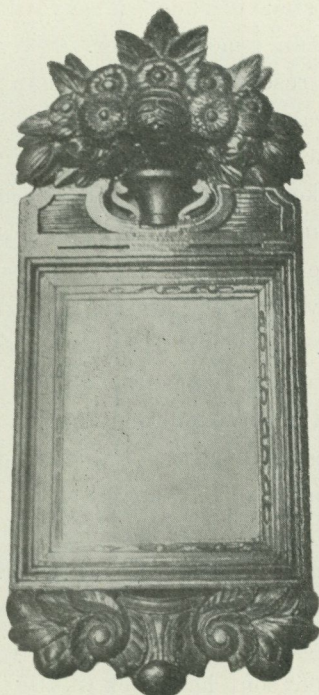

Fig. 3. Spegel. Hernösands
museum. Förf. foto.

När Pelle Molin i en skildring låter »gamla Ådalens» svunna dagar och människor passera revy, omtalar han också »skalden och skulptören Zakris Pehrsson som var ett geni». Pelle Molin tillhörde för övrigt samma släkt som Zakris, och det är icke omöjligt, att den begåvning för tvenne konstgrenar, som blev den förre så olycksdiger, hade sina rötter i läggning och lynne hos denna gamla bondesläkt, som räknat flera andra medlemmar med håg för olika mekaniska och konstnärliga sysselsättningar.

Det hemman n:o 4 i Lidgatu by, Ådals—Lidens socken, som ägdes av Zakris Pehrsson, har ända sedan 1500-talet gått i arv inom

hans släkt, i vars ägo det ännu befinner sig. Här föddes Zakris 1793 och fick i sinom tid börja deltaga i jordbrukets mångahanda bestyr, för vilka han dock ej lär ha haft större intresse; hans ungdoms iver var att skaffa sig böcker och ornamentsritningar. Stockholms stad och det märkvärdigaste, som på den tiden fanns där, kände han genom böcker. Själv företog han emellertid aldrig några längre resor, det längsta han rest var till marknaderna i Åsele, Sollefteå och Hammar.

Träsnideri och ritning lärde han sig själv; mönster tog han efter de böcker han kommit över och efter de få högreståndspjäser, som han kunde få tillfälle att se uppe i Ådalen. Historien om hur han skaffade sig förebilder till de sniderier han utfört i sin hemsockens kyrka visar hur pass lättvindigt och listigt en bygdemästare kunde ta den saken. Vid den tid då socknen såg sig om efter någon, som kunde utföra snickerier i den nybyggda kyrkan, hände det sig att en medlem av konungafamiljen dog, varför det påbjöds att kyrkornas förgyllda prydnader under en längre tid skulle täckas med svart tyg. Zakris begav sig då genast ner till grannsocknen Resele, vars kyrka stod nyinredd och skaffade sig tillstånd att låna hem alla ornament som kunde lösgöras. Resele kyrkas sniderier uppges också vara allmogearbete, bland snickarna nämnes särskilt en fjällbo Lindgren från Herrmaussjön,¹ en vild sälle, som för något ofog ådömts ett straff, som han dock skulle befrias från, om han utförde sniderierna i kyrkan, vilket han också åtog sig och utförde till belåtenhet, sannolikt efter ritningar. Zakris fick emellertid sniderierna med sig hem till Ådals-Liden och anmälde sig villig att utföra hela arbetet, som också uppdrogs åt honom. Detta var det största arbete Zakris någonsin hade, han måste ha sin dräng, Nils Olof Nylén, till hjälp, och tillsammans arbetade de i Lidgatu, drängen med att slå ihop stommarna och konturera de delar som skulle snidas, Zakris själv med att snida och förgylla. Här som så ofta upprepades emellertid den gamla historien om medhjälparen som stjal mästarens konst, Nylén, som avled över nittioårig omkring 1900, började nämligen efter detta arbete också att snickra och snida men lyckades dåligt

¹ Nyberg, Resele saga och sanning.

emellertid levde han så mycket längre än Zakris och fick så småningom av den yngre generationen en stor del av äran för snideri-

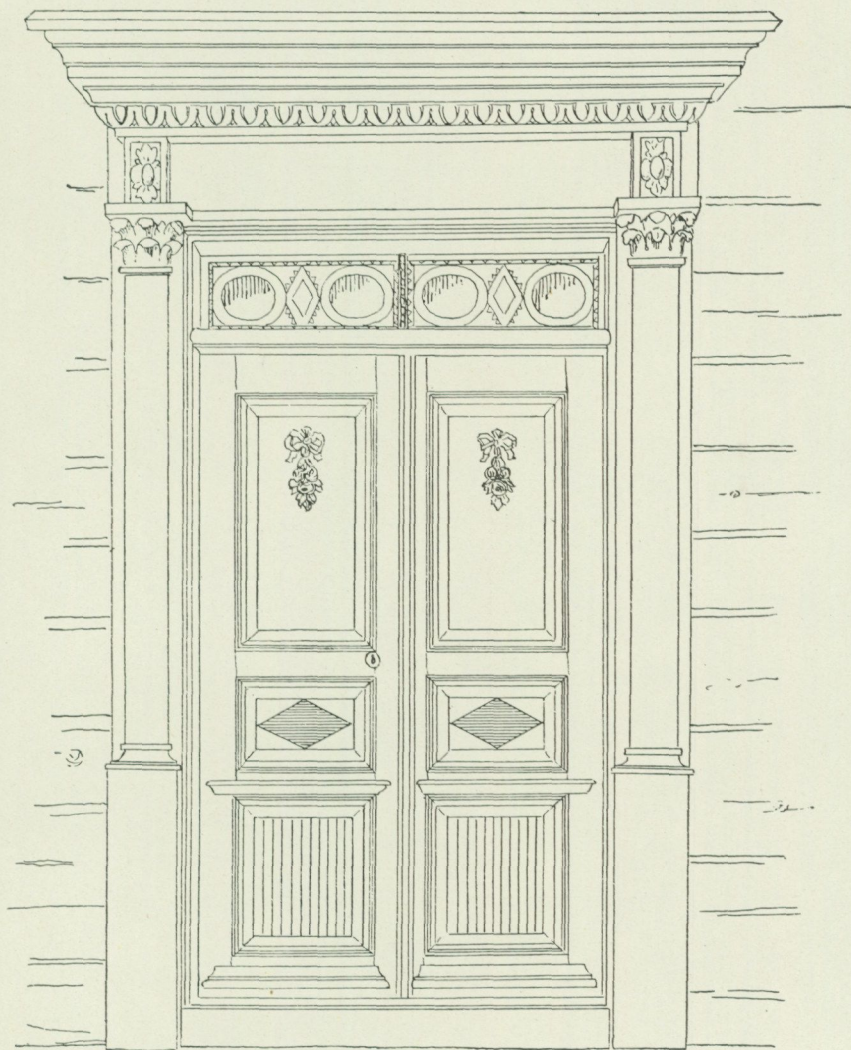

Fig. 4. Dörr. Lidgatu by, Ådals-Lidens sn, Ångermanland. B. Kjellström efter foto.

erna i kyrkan, »vilket är orätt», enligt en av mina meddelare, »det är Zakris som skall tillerkännas äran och inte drängen, händelsen är att drängen levde längre och gjorde möda för sig att bli ärad».

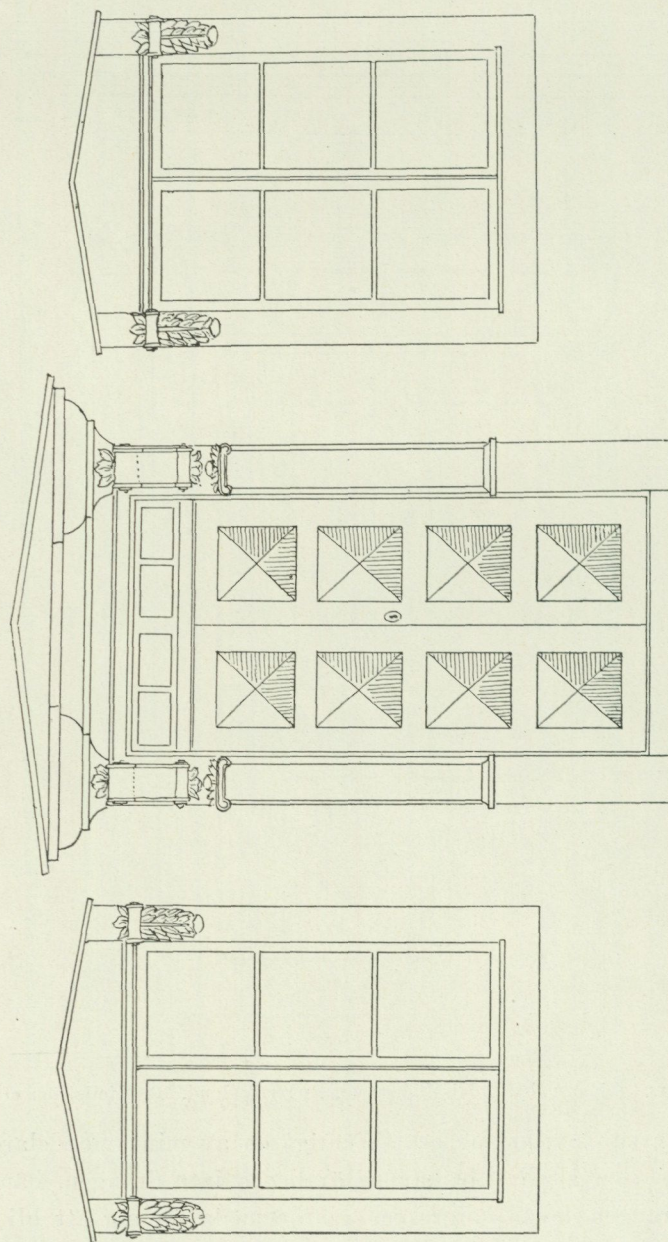

Fig. 5. Dörr och fönster. Ådals-Lidens prästgård, Ångermanland. B. Kjelström efter foto.

Zakris Pehrsson var ett typiskt folkligt geni, »en skarp och klippsk kar»; det fanns inte många saker han inte försökte sig på. Förutom snickeri, snideri och förgylleri kunde han bygga hus — han uppförde bl. a. den ännu kvarstående manbyggnaden på sin gård, enligt uppgift den första »korsbyggningen» i trakten; smida kunde han också. För övrigt blev han genom sin intelligens och sin »lärdom» socknens allt i allo och beklädde de flesta av byns och socknens förtroendeposter. Var det något man var villrådig om, var det att gå till »Zakre Pers» och få råd. Det uppges också att Zakris skulle ha varit skald, Pelle Molin talar t. ex. om hans »kärleksverser». Något bevis på hans skaldeförmåga har jag dock icke påträffat, men jag har hört berättas att Zakris var en riktig »historiegubbe», som satt inne med hela förrådet av den sägenfyllda Ådalens sagor och visor.

Den mångkunnige mannen dog 1871.

En mycket stor del av sin tid synes Zakris ha ägnat åt sin älsklingssysselsättning, träsnideriet. Hans ägande hemman var gott och gav honom god bärgning utan allt för stor möda, drängar och pigor skötte jorden och gården. Skogen var ännu ej så eftersträvad och betydelsefull att dess skötsel och timmerkörlorna tog mycken tid, vintern kunde alltså tillbringas i största lugn och ro i snickarboden. Zakris var ofantligt produktiv; ännu finnes en hel del av hans arbeten kvar i stugorna i bygden, ett flertal finnas också i muséer. Bland hans profana arbeten äro särskilt klockorna och speglarna framträdande genom sin rika utstyrsel; han gjorde dessutom stugudörrar, möbler med eller utan dekoration samt leksaker. De verktyg han betjänade sig av voro endast kniv och ett par håljärn. Materialet var björk eller furu. Målningen lär han icke ha utfört själv, däremot var han skicklig i att förgylla.

Av hans arbeten visar jag några karaktäristiska prov. Klockan fig. 1 i Nord. Museet är typisk för det stora antal dylika han förfärdigade. Så gott som varje gård i socknen ägde förr en klocka av hans hand, uppges det. Årtiondena omkring 1800 äro dylika klockors och golvurens klassiska tid i Norrland, och deras popularitet berodde väl närmast på den under denna tid synnerligen livliga

saluförseln av moraklockor genom de vandrande dalmasarna. Få möbler ha hos allmogen så omhuldats som de snidade klockfodralen; de voro ofta synnerligen praktfullt utstyrda och gingo vanligen i arv från far till son.

Praktfulla äro också de små speglarna fig. 2—3, med deras rika dekoration, där rosen är det viktigaste motivet liksom hos Zakris' flesta arbeten.

Fig. 6. Lejonbild. Ångermanland.
Nord. M. 87,219.

De båda avbildade dörrarna med omfattningar, den ena (fig. 4) från Zakris' egen gård, den andra (fig. 5) från prästgården i socknen äro beskedligare i orneringen.

Det ornamentala är Zakris Pehrssons starka sida liksom bondekonstens i allmänhet, det figurala har mera sällan ägt dess intresse helt; där bondesnickaren framställt djur och människor blir det rent dekorativt, t. ex. i selbågarnas framställningar. Fri-skulpturen tillhör sällsyntheterna och idkades av bondesnickaren väl endast då han hade att förse kyrkan med något bildverk eller som tidsfördriv på lediga stunder; Zakris Pehrssons lilla lustiga lejonbild i Nord. Museet

(fig. 6) har han väl snidat under någon ledig stund och under inflytande av ett gott lynne. Kanske är den avsedd till leksak. Det glada lejonet — av Zakris själv kallat »Lejonsprätten» — som graciöst uppbär svansen över ena tassens och bär spiran i den andra har med sin krona på huvudet åtskilligt av gammal god sagostämning över sig. Bilden är signerad Z. P. 1858.

Fig. 7, en av Zakris gjord bild av Ådals-Lidens gamla kyrka och befintlig i den nuvarande kyrkans sakristia, må utgöra ett exempel på hans tecknarförmåga. Tavlan underskrift liksom en på dess baksida fastklistrad skrift innehåller uppgifter om den rivna kyrkan

och för denna tid ganska ovanliga anmärkningar om den bristande pietet för fornminnen, varom kyrkans rivande vittnade. Bilden har han gjort för att i någon mån bevara minnet av den gamla kyrkan, »säkert vill hvarje Invånare af de slutna grafvarna», skriver han, »att vi skola behålla detta i åminnelse efter dem. Hälst efter kyrkan är med allting förstörd. Måge då minne här af förblifva till tidens slut».¹

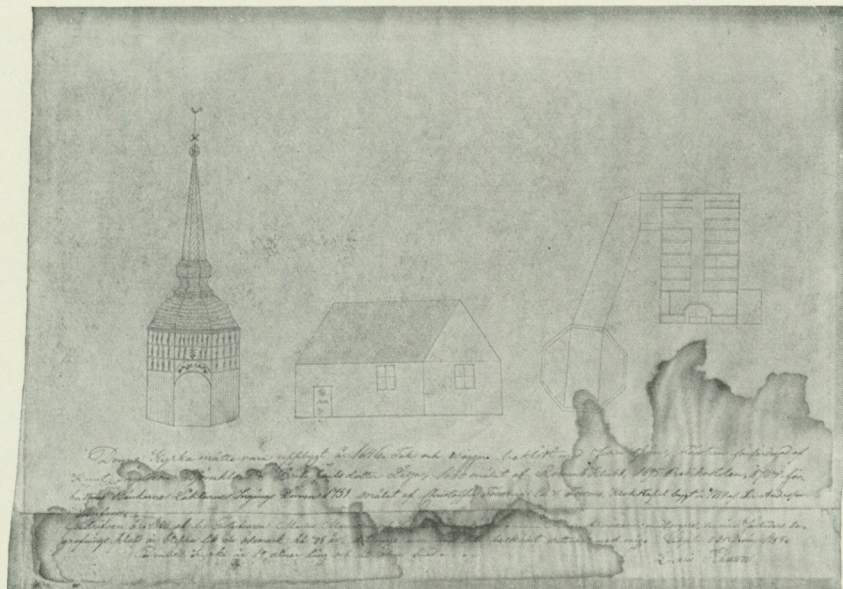

Fig. 7. Ådals-Lidens gamla kyrka. Teckning av Z. Pehrsson. Sitter i nuvarande kyrkan. E. Salvén foto.

I orneringen sammanblandas äldre allmogemotiv med nyare högreståndsmässiga stildrag. De senare har Zakris upptagit från de högreståndsmöbler han kan ha sett och från de ornamentsstick han haft i sin ägo. Mycket har han också lånat från kyrkodekorationen. Ofta synes han sträva efter att hålla sig så nära högreståndsstilen som möjligt; allmogekaraktären framträder dock i allmänhet ganska tydligt och är framförallt manifesterad genom kärleken till kraftig,

¹ För denna bild, liksom för en del upplysningar, står jag i tacksamhetsskuld till fil. lic. E. Salvén.

ofta överrik dekoration samt de kraftiga schwungfulla former som ofta utmärka norrländsk bondekonst.

Av de ornamentsmotiv, som så att säga äro klassiska inom Norrlands bondekonst, har Zakris bl. a. använt sig av reffelornamentet, som pryder t. ex. dörrspeglar och möbler. Ett hos selbågar och lokor och även annars ytterst vanligt kantornament, ett slags krusat band, som inom bondekonsten kan visas vara degeneration ur en äldre bladlist, förekommer också ofta, t. ex. runt urtavlan på klockan.

Den empirepräglade dekorationen i flera av traktens kyrkor har fått lämna motiv till ornering av dörr- och fönsteromfattningar (fig. 4—5); kyrkodekorationen går också igen t. ex. hos speglarna. Dörren från Lidgatu har inom sin klassicistiska omfattning på fyllningarna gustavianska rosenknippen. Rosorna återfinnas hos speglar och klockor och utgöra ett av Zakris ytterst ofta nyttjat motiv. Zakris har i övre Ådalen på sätt och vis kommit att bli en sagofigur, varför också folkkantasien har sysselsatt sig med hans kärlek till rosen som dekorativt element och förklarat den på sitt eget sätt; det berättas nämligen en historia, som jag på annat ställe anför¹, enligt vilken Zakris med sina snidade rosor ville återkalla i minnet de rosor han en gång ägnade en ungdomskärlek vid hennes grav!

I motsats till flertalet bondesnickare var Zakris Pehrsson ytterst omsorgsfull med signeringen av sina arbeten, knappast något saknar årtal och hans initialer, vanligen inom någon dekoration. Slutvignetten återger en av hans smakfulla signaturer. En sådan liten detalj visar, med vilken stolthet och skaparglädje en bondesnickare betraktade sitt verk.

¹ Den ångermanl. allmogens hem och hemslojd. Turistfören. årskrift 1920.

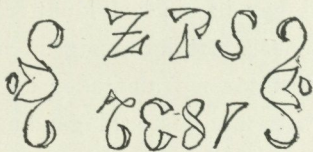

Fig. 8. Signatur av Z. Pehrsson.